NEOPROTESTANTISMUL ÎNTRE TRADIȚIE ȘI TRADIȚII

Nicolae DANCO*

Abstract: *Neoprotestantism between Tradition and traditions*¹. In our discussions with neo-Protestants, it is quite important to make the difference between the Tradition of the Church which has its roots in the Primary Church and, on the other hand, plain local traditions which, most of the time, don't contain anything Christian about them. Traditional Christian teachings are those teachings that - even though they are not clearly described in the Scripture (as neo-Protestants would wish) -, are confirmed by the practice of early Christians after the death of the apostles. What conveys full authority to these teachings is precisely their practice from the very beginnings and everywhere throughout the Primary Christian Church, while local traditions - though present in the lives of believers and often overlooked by certain church servants - do not belong to the Church, thus having no value for salvation. My statement relies on the fact that, most of the testimonies of neo-Protestants who have converted to Orthodoxy are based on their thorough understanding of the Church of Christ, i.e. on the study of the life within the Primary Church which, implicitly, forms the Tradition of the Church (1st – 4th centuries). I myself can confirm this, due to various discussions I've had with neo-Protestant people during the catechumenate periods; having managed to turn aside the veil of the traditions, their willingness to know more about the beauty of Orthodox teachings opened up.

Keywords: *Tradition, traditions, Primary Church, neo-Protestantism, conversion.*

* PhD Student, Faculty of Orthodox Theology "Sfântul Andrei Șaguna" at "Lucian Blaga" University, Sibiu, Romania.

¹ Studiu redactat sub îndrumarea Pr. Prof. Univ. Dr. Nicolae Chifăr, care și-a exprimat acordul pentru publicare.

1. Neoprotestantismul în România

Oricât de mult doresc neoprotestanții să demonstreze faptul că istoria cultelor lor are origini apostolice, este imposibil de demonstrat acest lucru. Chiar dacă în cultul lor au anumite asemănări cu ceea ce se întâmpla în Biserica Noului Testament, acestea nu pot înlocui lipsa informațiilor istorice privind continuitatea lor din epoca apostolică până în momentul nașterii lor în istoria creștinismului. Adevărata origine a neoprotestanților începe după nașterea protestantismului în sânul Bisericii Catolice, în prima parte a secolului al XVI-lea. Dacă analizăm cauzele revoltei marilor inițiatori ai protestantismului (Martin Luther, Ulrich Zwingli, Jean Calvin etc.) putem observa că aceștia nu s-au opus învățăturii curate a Bisericii, moștenită prin Tradiție din epoca Bisericii Primare, ci ei s-au opus în special „tradițiilor bisericești” care au luat ființă în creștinismul apusean fără să aibă vreo argumentare scripturistică sau susținere din mărturia Tradiției primare. Aici am putea aminti una dintre cauzele principale care au produs revolta, și anume învățătura catolică privind indulgențele, conform căreia cu cât dădeai mai mulți bani Bisericii, cu atât ți se iertau mai multe păcate. Unul dintre acești inițiatori, Martin Luther, a fost foarte indignat când, la un moment dat, în cadrul unei predici rostite de călugărul dominican Tetzel († 1519), cel din urmă afirmase că: „*Îndată ce aurul (banul) sună în cutie, sufletul zboară spre cer*”². Desigur că această învățătură era susținută și promovată cu acordul mai marilor acestor propovăduitori, și o putem înțelege într-o anumită măsură, dacă ne gândim că în această perioadă se construia marea catedrală a Sfântului Petru de la Vatican și trebuiau strânși foarte mulți bani. Astfel că preoții erau nevoiți să propovăduiască și ei la rândul lor această aberație, deoarece li se cerea să trimită cât mai mulți bani către centrele episcopale. Desigur că și alte multe inovații și exagerări din cadrul Bisericii Apusene (spre exemplu: Inchiziția, Cruciadele) i-au determinat pe acești reformatori să părăsească catolicismul, dorind să formeze o biserică fidelă celei din Noul Testament, ceea ce reușesc să facă într-o anumită măsură, însă departe de Biserica lui Hristos și de Adevăr. Același mod de gândire îl vom putea observa și în apariția neoprotestantismului în țara noastră.

² Ioan RĂMUREANU, *Istoria Bisericească Universală*, București, EIBMBOR, 2004, p. 428.

Odată cu ruperea protestantismului din trupul Bisericii Catolice, era inevitabilă ruperea continuă în alte mici grupări religioase (secte, cunoscute și sub denumirea de culte neoprotestante) a căror lideri au ajuns la rândul lor nemulțumiți de ceea ce se întâmpla în cultul din care făceau ei parte. După un timp nu foarte îndelungat în istorie, aceste curente protestante și neoprotestante pătrund și în țara noastră începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. Dacă aruncăm o privire în istoria celor mai importante culte neoprotestante din țara noastră, putem constata că au avut succes, privind la numărul membrilor lor care a crescut din ce în ce mai mult³. Aici putem observa că majoritatea celor care au părăsit Biserica Ortodoxă de această dată, însă nu ca reformatori, invocă aceleași argumente de împotrivire față de Tradiția Bisericii Ortodoxe. Însă în multe cazuri ei s-au revoltat și se revoltă nu neapărat împotriva Tradiției, ci cel mai mult împotriva „tradițiilor” care în niciun caz nu aparțin Bisericii Ortodoxe, deși apar în unele zone alături de rânduiala cultului.

2. Tradiția și „tradițiile” în viața Bisericii Ortodoxe

Este foarte important să înțelegem diferența dintre Tradiția Bisericii Ortodoxe, care este sursa de argumentare a multor învățături și dogme ale Bisericii care nu sunt prezentate explicit în Sfânta Scriptură, și „tradițiile” sau obiceiurile care, deși nu aparțin Bisericii, își fac apariția în anumite comunități creștine ortodoxe în cadrul cultului, fiind socotite de multe ori necesare și indispensabile oficierei unui act de cult. Pentru a putea înțelege diferența dintre acești doi termeni: Tradiție – tradiții, trebuie să facem o scurtă analiză a fiecăruia în parte.

Dacă vorbim despre Tradiția Bisericii Ortodoxe, aceasta reprezintă suma învățăturilor creștine cuprinse în scrierile părinților apostolici, apologetilor, scriitorilor bisericești, martirilor etc. La început, învățătura

³ **Bapțiști:** 1922 - 22 228 de membri; recensământ 1930 – 60 562 de membri; 1942 – 93 842; 1989 - 90 000 de membri (<http://uniuneabaptista.ro/despre-noi/istoric/>, accesat la data de: 02.04.2019). **Penticostalii:** creștinii penticostali au cunoscut o evoluție strălucitoare dacă după anul 1922, când s-a înființat prima adunare care număra câteva zeci de adepți, în anul 1982, după estimările Cultului, existau 785 de biserici, 142 de pastori și aproximativ 150 000 de adepți, inclusiv copii, iar în anul 1995 se presupunea că au ajuns la un număr de 400 000 de adepți (<http://www.cultulpenticostal.ro/wp-content/uploads/Istoric.pdf>, accesat la data de: 02.04.2019).

creștină a fost transmisă oral de către Sfinții Apostoli comunităților creștine nou întemeiate, mult mai târziu apărând evangheliile și epistolele scrise de către apostolii lui Hristos. Acestea (epistolele) au fost alcătuite și transmise anumitor comunități creștine ca răspuns la anumite probleme ivite în comunitate, însă apostolii nu au avut în vedere când au alcătuit aceste scrieri să transmită prin ele întreaga învățătură creștină. Dar atât scrierile, cât și învățătura lor transmisă prin viu grai, aveau aceeași valoare: „Deci, dar, fraților, stați neclintiți și țineți predaniile pe care le-ați învățat, fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră” (II Tes. 2, 15). Când vorbim de Tradiția creștină, este foarte important să nu o confundăm cu tradițiile și obiceiurile populare și tradiționale. Sfânta Tradiție cuprinde acele informații care detaliază și explică anumite învățături de credință sau dogme ale Bisericii, care nu sunt expuse explicit în Sfânta Scriptură⁴. Faptul că nu toate învățăturile creștine sunt expuse în Sfânta Scriptură o confirmă aceasta însăși: „Sunt și multe alte lucruri pe care le-a făcut Isus și care, dacă s-ar fi scris cu de-amănuntul, cred că lumea aceasta n-ar

⁴ Învățătura despre botezul copiilor, chiar dacă nu este prezentată explicit în Sfânta Scriptură, adică nu are un verset biblic care să spună de exemplu: “Să fie botezați toți oamenii chiar și copiii de la patruzeci de zile”, el este regăsit în Sfânta Scriptură în anumite versete pe baza cărora putem trage concluzia că botezul era dăruit și copiilor, iar Tradiția vine și confirmă aceste concluzii. Pentru a înțelege mult mai bine această idee, să luăm de exemplu ritualul Euharistic (Liturgia) transmis prin intermediul Tradiției. Instituirea Tainei Euharistiei își are originea în cuvintele de instituire ale Mântuitorului: „Luați, mâncați, Acesta este Trupul Meu...” și „Beți dintru Acesta toți, Acesta este Sângele Meu...” (Mt. 26, 26-28). Pe lângă aceste cuvinte se amintește foarte puțin din ceea ce se întâmpla ca ritual în jurul acestei Taine. În cartea Faptele Apostolilor se amintește că primii creștini „stăruiau în învățătura apostolilor și în împărtășire, în frângerea pâinii și în rugăciune” (Fapte 2, 42), însă alte detalii nu ni se mai oferă. Însă aceasta nu înseamnă că rânduiala Euharistiei nu era una mai complexă. Această rânduială o vom afla din Tradiție. Încă din timpul apostolilor s-a creat un anumit ritual liturgic în jurul Euharistiei, care a fost transmis prin viu grai în comunitățile creștine. Aceste informații au ajuns să fie cunoscute în scris prin Tradiție, atunci când un apologet sau un scriitor creștin a fost nevoit, la un moment dat în istorie, să răspundă unei anumite provocări sau încercări cu care s-a confruntat Biserica. Astfel, informațiile privind ritualul euharistic transmise prin viu grai ajung să apară în scris în *Apologia I*, capitolele LXV, LXVI, LXVII a Sfântului Iustin Martirul și Filosoful (100-167), care încearcă să arate autorităților romane care persecutau creștinismul ce făceau mai exact creștinii când se adunau laolaltă pentru rugăciune în ziua soarelui (duminica).

cuprinde cărțile ce s-ar fi scris” (In. 21, 25). Un amănunt important în acest sens este că însăși apostolii preferau să transmită învățătura creștină prin viu grai, iar nu prin intermediul epistolelor scrise: „Multe având a vă scrie, n-am voit să le scriu pe hârtie și cu cerneală, ci nădăjduiesc să vin la voi și să vă vorbesc gură către gură, ca bucuria noastră să fie deplină” (II In. 1, 12). Apostolii alegeau să transmită învățătura direct comunităților creștine și pentru a evita interpretările greșite ale informațiilor transmise cu ajutorul epistolelor. Putem observa acest detaliu în zilele noastre, când, cu aceeași Scriptură, toate adunările creștine își argumentează propriile doctrine, care, în cele mai multe cazuri, sunt complet diferite.

Între Tradiție și Scriptură nu există nici o contradicție, ci ele se susțin și se completează reciproc în același timp. Reforma Protestantă vine și spune că doar Scriptura are autoritate (Sola Scriptura) pentru a argumenta învățătura creștină, prin aceasta creându-se o falsă opoziție între cele două izvoare ale creștinismului, Scriptura și Tradiția, idee care înainte de secolul al XVI-lea nu a existat⁵. Scriptura se naște din Tradiție, și, pentru ca o dogmă să aibă autoritate și valabilitate, ea trebuie neapărat să aibe temei atât în Sfânta Scriptură cât și în Sfânta Tradiție⁶, însă cea care a stabilit autenticitatea învățăturilor a fost Biserica, singura care are competența și autoritatea de a proclama Evanghelia și de a o interpreta⁷. Ea se ghida și se ghidează în continuare după un principiu foarte simplu, dar important, pentru a stabili adevărul: Doar acele învățături creștine propovăduite dintotdeauna și de pretutindeni pot fi considerate ca adevărate. Este un principiu obiectiv nepărtinitor, care vrea să spună că dacă în comunitățile creștine alcătuite de apostoli diferiți, în zone geografice îndepărtate și diferite, se găsește aceeași învățătură, înseamnă că aceste învățături au aceeași sursă, Iisus Hristos. În acest caz, tradiția primită devine tradiție transmisă și de transmis: „Eu de la Domnul am

⁵ Petru PRUTEANU, *Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Raportul dintre ele*, referat susținut la dezbaterile teologice dintre ortodocși și bapțiști, Chișinău, la data de 30.09.2010, disponibil la: <https://www.teologie.net/data/pdf/PP-referat-scriptura-traditia.pdf> (accesat la data de: 20.09.2019).

⁶ Ene BRANIȘTE, Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar de cunoștințe religioase*, Sibiu, Edit. Andreiană, 2010, p. 470.

⁷ Georges FLOROVSKY, *Biserică, Biblie, Tradiție. O viziune ortodoxă*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2005, p. 41.

primit ceea ce v-am predat” (I Cor. 11, 23)⁸. Chiar dacă Tradiția Bisericii Primare este văzută ca ținând până în jurul secolului al VIII-lea, odată cu ultimul Sinod Ecumenic (787) și cu sfârșitul erei patristice, Tradiția, fiind un proces, în special pentru ortodocși, ea pur și simplu nu are un sfârșit, ci se continuă⁹.

Dacă vorbim despre „tradițiile” care îmbracă de multe ori anumite rânduiri ale cultului nostru, de la bun început trebuie să știm că ele sunt complet diferite și străine de Tradiția Bisericii, chiar dacă sunt trecute cu vederea de către slujitorii altarului. De asemenea, trebuie făcută diferența între tradițiile populare românești legate de anumite sărbători de peste an, care pe lângă faptul că sunt frumoase, ele exprimă și bucuria creștinului legată de sărbătoarea respectivă (colindatul de Crăciun, vopsitul și încondeierea ouălor de Paști etc.) și „tradițiile populare” legate de anumite sărbători și praznice care, de multe ori, nu exprimă în nici un fel învățătura creștină, ba mai mult, se aseamănă cu practicile păgâne (în special anumite obiceiuri legate de slujba înmormântării).

3. Tradiția și tradițiile în neoprotestantism

Cu toate că neoprotestanții sunt împotriva Tradiției, argumentând că aceasta nu are nici o valoare în explicarea învățăturii de credință: „Biblia e singura autoritate în materie de religie; ea e suficientă pentru învățătura noastră. Astfel nu e nevoie de sprijinul Tradiției”¹⁰, vom putea constata ca nu este tocmai așa. După cum am putut vedea, unele texte ale Scripturii pot fi explicate greșit, după cum se întâmplă în majoritatea cultelor neoprotestante. Deși susțin că ei sunt luminați de Duhul Sfânt, propovăduiesc diferit învățătura Sfintei Scripturi și de multe ori împotriva acesteia, precum în cazul Euharistiei. Este foarte important să avem un criteriu de verificare în materie de credință. Însuși Sfântul Apostol Petru

⁸ Ion BRIA, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, în col: „Didaskalos”, București, Edit. România Creștină, 1999, p. 72.

⁹ Arhiepiscopul HRISOSTOM de Eta, Episcopul AUXENTIE de Foticea, *Scriptură și Tradiție*, trad. Mariana Chiper, Galați, Edit. Bunavestire, 2003, p. 14.

¹⁰ *Mărturisirea de credință a Cultului Baptist*, București, Edit. Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, 2009, p. 5. Și Cultul Penticostal are aceeași părere. Vezi mai multe la: <http://www.cultulpenticostal.ro/wp-content/uploads/Mărturisirea-de-credință.pdf> (accesat la data de: 20.09.2019).

ne atenționează de faptul că Sfânta Scriptura are și multe învățături greu de înțeles, pe care din neștiință unii le pot răstălmăci spre a lor pierzare (II Ptr. 3, 16). Tocmai de aceea Biserica, atunci când a stabilit dogmele creștine, s-a folosit atât de învățătura din Sfânta Scriptură, dar și de Tradiție, care este viața Bisericii creștine primare, pentru a explica și a stabili anumite învățături. Fără a avea un criteriu de verificare, foarte ușor se poate aluneca în erezie, ceea ce se întâmplă în neoprotestantism, iar dovada este faptul că în cultele lor mereu se produc scindări, astfel apărând noi comunități creștine, cu concepții diferite.

În cele mai multe cazuri, cultele neoprotestante nu prezintă ascensiunea propriei lor confesiuni, ci pun un accent exagerat pe declinul marilor religii, încercând să scoată în evidență doar părțile negative, astfel ca ei să pară superiori prin învățătura și prin comportamentul lor¹¹. Acest fenomen poate fi observat foarte ușor în majoritatea mărturiilor preoților ortodocși caterisiți, „converțiți” la diferite denominațiuni creștine. În aceste mărturii, pe lângă faptul că se confundă foarte mult Sfânta Tradiție cu „tradițiile” Bisericii Ortodoxe, discursul teologic este de-a dreptul batjocoritor și ironic la adresa creștinismului ortodox, ceea ce nu dovedește nici pe departe o atitudine creștină¹².

Cu toate că sunt împotriva Tradiției, neoprotestanții încep să aibă propria lor tradiție, pe care au început să o și respecte. Pentru a înțelege mult mai bine acest fenomen, ne vom referi la învățătura Sfintei Scripturi despre Euharistie. Sfânta Scriptură este clară în ceea ce privește această dogmă și spune că pâinea și vinul se transformă în Trupul și Sângele lui Hristos și se dăruiesc creștinilor spre iertarea păcatelor, ceea ce confirmă și Tradiția creștină¹³. Cu toate acestea, ei au o altă explicație, spunând că pâinea și vinul euharistic nu sunt o realitate, ci sunt doar simboluri ale Trupului și Sângelui Mântuitorului nostru Iisus Hristos, astfel respectând tradiția Reformei Protestante care a luat ființă în secolul al XVI-lea. De

¹¹ Eusebiu TIHAN (coord.), *Secte și grupări pseudoștiințifice – Aspecte psihosociologice*, București, Edit. Focus, 2002, p. 18.

¹² A se vedea următoarele emisiuni: *Elohim 40*, cu fostul preot ortodox Cristian Florea: https://www.youtube.com/watch?v=HX2zgq7_5UI; *Lumini peste veacuri*, https://www.youtube.com/watch?v=Euov_WS_zZY etc. (accesate la data de: 20.09.2019).

¹³ A se consulta în acest sens și explicațiile notei de subsol cu numărul 11 din studiul de față.

asemenea, pentru a argumenta această învățătură în cadrul serviciilor lor religioase, îi citează pe vestiții lor pastori din trecut, care au și suferit în temnițele comuniste, pentru ca astfel citările să primească autoritatea unui mărturisitor, ceea ce creează automat propria lor tradiție. Această situație în sine este identică cu Sfânta Tradiție, diferența este că Tradiția Ortodoxă este punerea în practică a învățaturii apostolilor imediat după moartea lor, de acum aproape 2000 de ani, pe când învățătura tradiției protestante și neoprotestante apare după 1500 de ani de la moartea apostolilor.

Pe lângă această tradiție, în ceea ce privește doctrina, neoprotestanții au început să aibă deja o tradiție în cult (aparitia instrumentelor muzicale, folosirea reverendei în cadrul anumitor ritualuri cultice), în arhitectură (au un mod propriu de a-și construi locașurile de cult) în rânduielile tainelor, care au un anumit ritual care nu este descris în Scriptură, ci anumiți pastori l-au instituit la un moment dat în istorie și astfel a fost transmis până în zilele noastre prin tradiție. În Georgia, de exemplu, Biserica Baptistă locală, încearcă un fel de furt al Tradiției, prin substituie (icoane pictate, folosirea semnelor crucii, îmbrăcăminte sacerdotală a pastorilor, precum și investirea sacerdotală etc.)¹⁴.

După cum spuneam mai sus, Tradiția creștină ortodoxă este un proces care nu s-a încheiat, ci se adaptează continuu la cultura și la mentalitatea poporului în care se dezvoltă, fără însă a schimba esența dogmelor. În acest sens, este grăitoare mărturia Mitropolitului Innocentios Byakatonda, Mitropolit de Rwanda și Burundi, din Patriarhia Alexandriei și a Întregii Africi, care spune că africanii simt ritmul muzicii și astfel ei, de multe ori, dansează pe muzică, ceea ce se întâmplă de multe ori și în timpul Liturghiei, care la noi, potrivit tradiției, este exagerat, la ei fiind însă ceva normal. Însă, cu toate acestea, esența Liturghiei nu se schimbă, ci doar forma de manifestare a ritualului¹⁵. Putem observa că precum s-a dezvoltat Tradiția Bisericii în primele secole, la fel se dezvoltă și tradiția neoprotestantă în zilele noastre, chiar dacă ei nu vor să recunoască faptul că au și că respectă o tradiție. Interesant va fi de văzut felul în care cultul neoprotestant va arăta mai târziu, peste două sau peste trei secole de dezvoltare.

¹⁴ http://www.ebcgeorgia.org/Neue_Dateien/start.html (accesat la data de: 21.09.2019).

¹⁵ <https://www.mitropolia-clujului.ro/mitropolitul-innocentios-plec-in-africa-impresionat-de-smerenia-si-rabdarea-pelerinilor-de-la-nicula/> (accesat la data de: 21.09.2019).

Concluzii

Putem constata că atât apariția Protestantismului în sânul Bisericii Catolice, cât și plecarea ortodocșilor către cultele neoprotestante, au în mare parte aceeași cauză, și anume revolta față de anumite „tradiții”. Desigur că plecarea creștinilor ortodocși către neoprotestantism mai este cauzată și de faptul că mulți dintre ei nu știu ceea ce propovăduiește Ortodoxia, și nici nu sunt interesați să cerceteze. Astfel că tot ceea ce ei află în cultul respectiv despre Ortodoxie, în majoritatea cazurilor, sunt informații false, pentru că, de multe ori, se face confuzia între învățăturile Bisericii preluate din Tradiție și „tradițiile bisericești” care nu sunt ale Bisericii Ortodoxe, deși sunt prezente în anumite ritualuri de cult cu acordul preoților. Consider că este foarte important să se facă o catehizare, în special la momentele importante dintr-o comunitate la care participă și cei de alte confesiuni creștine (în mormântarea, de exemplu), prin care să se facă diferența clară între învățătura curată a Ortodoxiei și „credințele băbești” și „tradițiile” legate de anumite momente și sărbători din cultul ortodox. Spun lucrul acesta pentru că am putut constata în catehizarea anumitor catehumeni veniți de la cultele neoprotestante că atunci când am înlăturat „tradițiile” populare legate de anumite acte de cult, disponibilitatea și dorința de a cunoaște învățătura ortodoxă au fost altele.

Faptul că neoprotestanții se cred singurii continuatori ai Bisericii Noului Testament este un fals, pentru că multe din învățăturile lor sunt contrare celor din Sfânta Scriptură, iar unele acte de cult sunt născute din propria lor tradiție neoprotestantă. Doar o cunoaștere temeinică a învățaturii Bisericii Primare, care este de fapt Tradiția Bisericii, poate să aducă lumină în cazul celor mai importante învățături creștine disputate în discuțiile teologice dintre Biserică și celelalte culte creștine.

Referințe bibliografice:

1. BRANIȘTE, Ene, BRANIȘTE, Ecaterina, *Dicționar de cunoștințe religioase*, Sibiu, Edit. Andreiană, 2010;
2. BRIA, Ion, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, în col: „Didaskalos”, București, Edit. România Creștină, 1999;
3. DAVID, Petru, *Călăuza creștină. Sectologie*, Curtea de Argeș, Edit. Episcopiei Argeșului, 1994;

4. FLOROVSKY, Georges, *Biserică, Biblie, Tradiție. O viziune ortodoxă*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2005;
5. Arhiepiscopul HRISOSTOM de Eta, Episcopul AUXENTIE de Foticeea, *Scriptură și Tradiție*, trad. M. Chiper, Galați, Edit. Bunavestire, 2003;
6. *Mărturisirea de credință a Cultului Baptist*, București, Edit. Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România, 2009;
7. PRUTEANU, Petru, *Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Raportul dintre ele*, referat susținut la dezbaterile teologice dintre ortodocși și bapțiști, Chișinău, la data de 30.09.2010, disponibil la: <https://www.teologie.net/data/pdf/PP-referat-scriptura-traditia.pdf> (accesat la data de: 20.09.2019);
8. RĂMUREANU, Ioan, *Istoria Bisericească Universală*, București, EIBMBOR, 2004;
9. TIHAN, Eusebiu (coord.), *Secte și grupări pseudoștiințifice – Aspecte psihosociologice*, București, Edit. Focus, 2002;
10. www.cultulpenticostal.ro (accesat la data de: 02.04.2019);
11. www.ebcgeorgia.org (accesat la data de: 21.09.2019);
12. www.mitropolia-clujului.ro (accesat la data de: 21.09.2019);
13. www.uniunea baptista.ro (accesat la data de: 02.04.2019);
14. www.youtube.com. (accesat la data de: 20.09.2019).